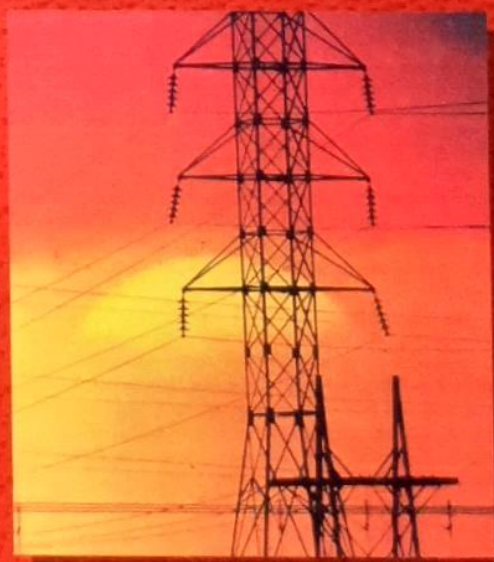

VẬT LÝ ĐẠI CƯƠNG **CÁC NGUYÊN LÝ** **VÀ ỨNG DỤNG**

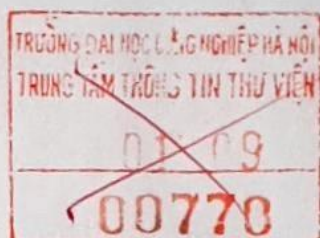
BIÊN KHẢO : TRẦN NGỌC HỘI (CHỦ BIÊN) - PHẠM VĂN THIỀU

Tập hai :
Điện, từ, dao động và sóng

NHÀ XUẤT BẢN GIÁO DỤC

VẬT LÝ ĐẠI CƯƠNG

CÁC NGUYÊN LÝ VÀ ỨNG DỤNG

Tập hai : ĐIỆN, TỪ, DAO ĐỘNG VÀ SÓNG

Biên khảo : TRẦN NGỌC HỘI (Chủ biên) - PHẠM VĂN THIỀU

NHÀ XUẤT BẢN GIÁO DỤC

LỜI NHÀ XUẤT BẢN

Hướng tới kỉ niệm 50 năm thành lập Nhà xuất bản Giáo dục và thực hiện chiến lược mở rộng, phát triển sản phẩm mới, trong những năm gần đây, bên cạnh việc xuất bản, phát hành kịp thời, đồng bộ, sách giáo khoa và các loại sách tham khảo phục vụ giáo dục phổ thông, Nhà xuất bản Giáo dục còn rất chú trọng tổ chức biên soạn, xuất bản các bộ sách tham khảo lớn, có giá trị khoa học và thực tiễn cao, mang ý nghĩa chính trị, văn hoá, giáo dục sâu sắc, được trình bày và in ấn đẹp, gọi là sách tham khảo đặc biệt. Các sách này được xuất bản nhằm đáp ứng nhu cầu học tập, nghiên cứu, giảng dạy của học sinh, sinh viên, nghiên cứu sinh, giáo viên phổ thông, giảng viên đại học, cao đẳng, dạy nghề, cán bộ nghiên cứu, cán bộ quản lí giáo dục và đông đảo bạn đọc, góp phần nâng cao chất lượng giáo dục, dân trí xã hội trong thời kì mới, giữ gìn, "xây dựng và phát triển nền văn hoá Việt Nam tiên tiến, đậm đà bản sắc dân tộc" theo tinh thần nghị quyết Hội nghị Trung ương 5 của Ban Chấp hành Trung ương Đảng khoá VIII, từng bước đưa giáo dục Việt Nam hoà nhập với thế giới. Đây là những cuốn sách nghiên cứu chủ trương, đường lối của Đảng, của Chủ tịch Hồ Chí Minh về văn hoá, giáo dục ; các chuyên khảo phản ánh kết quả nghiên cứu mới ; tuyển tập các công trình nghiên cứu tiêu biểu của các nhà khoa học, nhà giáo đặc biệt là các nhà khoa học, nhà giáo đã được tặng Giải thưởng Nhà nước, Giải thưởng Hồ Chí Minh ; các sách về danh nhân văn hoá Việt Nam và thế giới ; những bộ tư liệu, thư tịch và những pho sử cổ có giá trị lịch sử, văn hoá cao ; các sách tra cứu, những bộ từ điển tường giải tiếng Việt, các từ điển chuyên ngành, từ điển đối dịch tiếng nước ngoài với tiếng Việt, tiếng Việt với tiếng các dân tộc anh em ; các bộ sách dịch có giá trị văn hoá,

khoa học, giáo dục đặc sắc có tác dụng làm tăng trưởng nhanh chóng tri thức khoa học hiện đại, thay đổi tư duy quản lí, tư duy công việc, lối sống và cách hưởng thụ văn hoá trong xã hội kinh tế tri thức.

Tham gia biên soạn mảng sách tham khảo đặc biệt là các nhà khoa học đầu ngành, các nhà giáo, nhà quản lí giỏi, nhiều kinh nghiệm thuộc các lĩnh vực khác nhau, có uy tín đối với độc giả trong và ngoài nước.

Bộ sách Vật lí đại cương - Các nguyên lí và ứng dụng thuộc mảng **sách tham khảo đặc biệt** do các tác giả Trần Ngọc Hợi và Phạm Văn Thiều biên khảo. Trong bộ sách này, các tác giả đã trình bày những vấn đề cơ bản và quan trọng của Vật lí đại cương, cũng như một số thành tựu đặc sắc của Vật lí hiện đại. Ngoài ra, nội dung sách cũng rất chú trọng đến các ứng dụng của Vật lí học trong khoa học và công nghệ, giải thích một số hiện tượng Vật lí xảy ra trong thực tiễn cuộc sống. Các kiến thức Vật lí trình bày trong bộ sách phù hợp với chương trình giảng dạy Vật lí đại cương ở các trường Đại học và Cao đẳng Việt Nam. Vì vậy, bộ sách này có thể dùng làm tài liệu tham khảo cho sinh viên các trường Đại học và Cao đẳng khối Khoa học kĩ thuật và Khoa học tự nhiên, cũng như các cán bộ kĩ thuật, cán bộ nghiên cứu có liên quan tới Vật lí và các thầy cô giáo giảng dạy Vật lí ở các trường phổ thông.

Bộ sách được xuất bản lần đầu nên chắc không tránh khỏi một số thiếu sót. Chúng tôi mong nhận được sự góp ý của các thầy cô giáo, các nhà khoa học và đông đảo bạn đọc để những lần xuất bản sau bộ sách được hoàn thiện hơn. Mọi góp ý xin gửi về : Nhà xuất bản Giáo dục, 187B Giảng Võ - Ba Đình - Hà Nội.

Hà Nội, tháng 7 năm 2005

NHÀ XUẤT BẢN GIÁO DỤC

LỜI TÁC GIẢ

Việc viết những cuốn sách vật lý đáp ứng được các yêu cầu cơ bản, hiện đại có tính ứng dụng thực tế cao là một việc làm khó, đòi hỏi nhiều thời gian, công sức và kiến thức sâu rộng. Chính vì vậy, chúng tôi đã tham khảo nhiều sách về Vật lý đại cương dùng cho một số trường Đại học và Cao đẳng ở một số nước Âu - Mỹ và Liên Xô cũ, nhất là cuốn *Physics Classical and Modern*, để biên khảo bộ sách "**Vật lý đại cương - Các nguyên lý và ứng dụng**" cho phù hợp với thực tế ở Việt Nam.

Bộ sách đề cập đến tất cả các vấn đề cơ bản và quan trọng của vật lý, phù hợp với chương trình giảng dạy Vật lý ở các trường Đại học và Cao đẳng Việt Nam. Về mặt hình thức, sách được trình bày dưới dạng giáo trình, các kiến thức được viết cô đọng, rõ ràng nhưng cặn kẽ, chú trọng đến bản chất vật lý, nhằm giúp cho bạn đọc cách tư duy, lý giải trước các hiện tượng vật lý.

Bộ sách này gồm 41 chương, được chia thành ba tập :

Tập một : Cơ học và Nhiệt học (15 chương)

Tập hai : Điện, Từ, Dao động và Sóng (15 chương)

Tập ba : Quang học và Vật lý lượng tử (11 chương)

Trong mỗi tập sách, ngoài phần trình bày lý thuyết, còn rất chú trọng đến các ứng dụng thực tiễn, có nhiều ví dụ sinh động xảy ra trong tự nhiên và ứng dụng trong khoa học, công nghệ. Sau mỗi chương đều có các câu hỏi, bài tập. Bên cạnh đó còn có nhiều bài đọc thêm về thân thế sự nghiệp của các nhà vật lý lỗi lạc, các vấn đề thời sự và đặc sắc của vật lý.

Bộ sách này nhằm phục vụ cho việc học tập vật lý của sinh viên các trường Đại học và Cao đẳng khối Khoa học kỹ thuật và

Khoa học tự nhiên. Các thầy, cô giáo giảng dạy ở các trường Đại học và Cao đẳng cũng như ở các trường Trung học phổ thông có thể dùng làm tài liệu tham khảo, tìm thấy trong bộ sách nhiều kiến thức bổ ích và nâng cao. Tùy theo yêu cầu và thời lượng của môn học tại các trường, bộ sách cũng có thể đáp ứng được ở nhiều mức độ và trình độ thích hợp.

Tham gia biên khảo bộ sách này gồm có :

– TS. Trần Ngọc Hợi - Trường Đại học Bách Khoa Hà Nội
(Biên khảo chính - Chủ biên).

– Ông Phạm Văn Thiều - Hội Vật lí Việt Nam.

Trong tập hai của bộ sách này, các tác giả xin trân trọng cảm ơn các nhà giáo, đồng thời cũng là các nhà chuyên môn có nhiều kinh nghiệm và kiến thức sâu rộng dưới đây đã đóng góp một số tư liệu cho tập sách :

– PGS. TS. Lê Bằng Sương - Đại học Bách khoa Hà Nội.

– GS. TSKH. Lâm Quang Thiệp - Đại học Quốc gia Hà Nội.

– Ông Nguyễn Quang Hậu - Ban biên tập sách Vật lí Nhà xuất bản Giáo dục.

Chúng tôi biên khảo bộ sách này với mong muốn giới thiệu với bạn đọc những kiến thức vật lí ở mức cơ bản, hiện đại, thực tế sinh động nhưng cũng rất sâu sắc, đồng thời cũng muốn góp phần vào việc làm phong phú hơn, chính xác hơn một số nội dung kiến thức vật lí trong chương trình giảng dạy ở bậc Đại học và Trung học phổ thông.

Cuối cùng, chúng tôi xin chân thành cảm ơn Trung tâm nghiên cứu Chiến lược và phát triển Chương trình giáo dục Trung học chuyên nghiệp, Đại học và Sau Đại học (trước đây là Trung tâm nghiên cứu Giáo dục Đại học) và Ban biên tập sách Vật lí, Nhà xuất bản Giáo dục đã nhiệt tình cổ vũ, ủng hộ chúng tôi để hoàn thành bộ sách này.

CÁC TÁC GIẢ

MỤC LỤC TOÀN BỘ

Tập một : CƠ HỌC VÀ NHIỆT HỌC

- Chương 1. Mở đầu
- Chương 2. Chuyển động một chiều
- Chương 3. Chuyển động hai chiều
- Chương 4. Các định luật chuyển động của Newton
- Chương 5. Chuyển động tròn và lực hấp dẫn vũ trụ của Newton
- Chương 6. Công và năng lượng
- Chương 7. Động lượng và chuyển động của hệ
- Chương 8. Chuyển động quay
- Chương 9. Cân bằng tĩnh của một vật rắn
- Chương 10. Chất rắn và chất lưu
- Chương 11. Nhiệt độ và sự truyền nhiệt
- Chương 12. Định luật thứ nhất của nhiệt động lực học
- Chương 13. Lí thuyết động học của các chất khí
- Chương 14. Định luật thứ hai của nhiệt động lực học
- Chương 15. Khí thực và chuyển pha

Tập hai : ĐIỆN, TỪ, DAO ĐỘNG VÀ SÓNG

- Chương 16. Định luật Coulomb và điện trường
- Chương 17. Định luật Gauss
- Chương 18. Điện thế
- Chương 19. Điện dung, điện môi và năng lượng của điện trường
- Chương 20. Dòng điện và điện trở
- Chương 21. Từ trường
- Chương 22. Các nguồn của từ trường
- Chương 23. Định luật Faraday
- Chương 24. Độ tự cảm

Chương 25. Từ trường trong khối chất

Chương 26. Dao động cơ học

Chương 27. Sóng cơ học

Chương 28. Sóng âm

Chương 29. Dao động điện từ và mạch điện xoay chiều

Chương 30. Các phương trình Maxwell và sóng điện từ

Tập ba : QUANG HỌC VÀ VẬT LÝ LƯỢNG TỬ

Chương 31. Quang hình học

Chương 32. Giao thoa ánh sáng

Chương 33. Nhiễu xạ ánh sáng

Chương 34. Phân cực ánh sáng

Chương 35. Thuyết tương đối

Chương 36. Lượng tử hoá bức xạ điện từ

Chương 37. Cơ học lượng tử

Chương 38. Nguyên tử và bảng tuần hoàn các nguyên tố

Chương 39. Vật rắn tinh thể và laze

Chương 40. Hạt nhân nguyên tử và hạt cơ bản

Chương 41. Vật lý các sao

MỤC LỤC TẬP HAI

	Trang
Lời nhà xuất bản	3
Lời tác giả	5
Chương 16. ĐỊNH LUẬT COULOMB VÀ ĐIỆN TRƯỜNG TĨNH	
16-1. Điện tích và vật chất	14
16-2. Định luật Coulomb	16
16-3. Điện trường và đường sức của điện trường	20
16-4. Cách tính điện trường	22
16-5. Hạt điện tích trong điện trường đều	30
Chương 17. ĐỊNH LUẬT GAUSS	
17-1. Thông lượng	42
17-2. Định luật Gauss	44
17-3. Rút ra định luật Gauss từ định luật Coulomb	46
17-4. Dùng định luật Gauss để tìm E	49
17-5. Các tính chất tĩnh điện của vật dẫn	55
Bài đọc thêm : Micheal Faraday	59
Chương 18. ĐIỆN THẾ	
18-1. Thế năng điện	69
18-2. Điện thế	71
18-3. Hiệu điện thế	75
18-4. Hệ thức giữa E và V	78
18-5. Các mặt đẳng thế	79
18-6. Nói thêm về những tính chất tĩnh điện của một vật dẫn	80
Chương 19. ĐIỆN DUNG, ĐIỆN NĂNG VÀ ĐIỆN MÔI	
19-1. Hiện tượng điện hưởng	92
19-2. Tụ điện và điện dung	93
19-3. Các tụ điện mắc nối tiếp và song song	97
19-4. Điện năng và mật độ năng lượng	98
19-5. Những tính chất tĩnh điện của các vật cách điện (điện môi)	102

19-6. Giải thích các tính chất của điện môi	105
19-7. Các chất điện môi và định luật Gauss	109

Chương 20. DÒNG ĐIỆN VÀ ĐIỆN TRỞ

20-1. Dòng điện	121
20-2. Điện trở và định luật Ohm	124
20-3. Các điện trở mắc nối tiếp và song song	129
20-4. Mô hình Drude về kim loại	130
20-5. Sự dẫn điện trong các chất bán dẫn	132
20-6. Suất điện động và điện trở trong của một bộ pin	137
20-7. Năng lượng và công suất điện	140
20-8. Các quy tắc Kirchhoff	142
20-9. Mạch điện RC	145

Chương 21. TỪ TRƯỜNG

21-1. Từ trường	161
21-2. Lực tác dụng lên dây dẫn có dòng điện chạy qua	163
21-3. Momen lực tác dụng lên một dòng điện kín	167
21-4. Chuyển động của hạt tích điện trong từ trường	172
Bài đọc thêm : Từ trường và các máy gia tốc hạt	178

Chương 22. CÁC NGUỒN CỦA TỪ TRƯỜNG

22-1. Định luật Biot - Savart	190
22-2. Định luật Ampere	196
22-3. Ứng dụng của định luật Ampere	200
22-4. Lực tương tác giữa các dòng điện	203
22-5. Từ thông và định luật Gauss đối với từ trường	205
22-6. Dòng điện dịch và định luật Ampere	207
Bài đọc thêm : James Clerk Maxwell	211

Chương 23. ĐỊNH LUẬT FARADAY

23-1. Định luật Faraday	222
23-2. Suất điện động cảm ứng của một thanh dây dẫn chuyển động trong từ trường	226
23-3. Các máy phát điện một chiều và xoay chiều	228

23-4. Điện trường cảm ứng	232

Bài đọc thêm : Những vấn đề đặc sắc của Vật lí hiện đại	245

Tính thuận trái - phải của tự nhiên	

Chương 24. ĐỘ TỰ CẢM

24-1. Suất điện động tự cảm và độ tự cảm	251

24-2. Mạch LR	254

24-3. Năng lượng tồn trữ trong cuộn cảm	258

24-4. Hồ cảm	261

24-5. Máy biến thế	265

Bài đọc thêm : Joseph Henry	268

Chương 25. TỪ TRƯỜNG TRONG KHỐI CHẤT

25-1. Dòng điện nguyên tử, lưỡng cực từ nguyên tử và sự từ hoá	278

25-2. Nghịch từ	282

25-3. Thuận từ	284

25-4. Sắt từ	286

25-5. Cường độ từ trường H	289

25-6. Từ trường Trái Đất	291

Chương 26. DAO ĐỘNG CƠ

26-1. Động học của dao động điều hoà	300

26-2. Động lực học của dao động điều hoà	303

26-3. Năng lượng của dao động điều hoà	305

26-4. Các ví dụ về dao động điều hoà	307

26-5. Dao động điều hoà và chuyển động tròn đều	314

26-6. Dao động điều hoà tắt dần	316

26-7. Dao động cưỡng bức và cộng hưởng	319

Bài đọc thêm : Hỗn độn (Chaos)	322

Chương 27. SÓNG CƠ

27-1. Các đặc trưng của sóng	337

27-2. Các sóng điều hoà	343

27-3. Phương trình sóng suy từ định luật hai Newton	346

27-4. Công suất của một sóng	348
27-5. Sự giao thoa của các sóng điều hoà	353
Bài đọc thêm : Nguyên tử, sóng đứng và sự lượng tử hoá	358
Những vấn đề đặc sắc của Vật lí hiện đại : Soliton	367

Chương 28. SÓNG ÂM

28-1. Sóng âm	374
28-2. Sự nghe	377
28-3. Phân tích Fourier các sóng tuần hoàn	381
28-4. Các nguồn nhạc âm	382
28-5. Sự giao thoa của các sóng âm và phách	384
28-6. Hiệu ứng Doppler	388
28-7. Phương trình sóng đối với sóng âm	392

Chương 29. DAO ĐỘNG ĐIỆN TỬ VÀ MẠCH ĐIỆN XOAY CHIỀU

29-1. Dao động của mạch LC	404
29-2. Mạch RLC mắc nối tiếp	407
29-3. Nguồn điện xoay chiều mắc với một điện trở	409
29-4. Nguồn điện xoay chiều mắc với một tụ điện	410
29-5. Nguồn điện xoay chiều mắc với một cuộn dây thuần cảm	412
29-6. Mạch RLC nối tiếp mắc có nguồn điện xoay chiều	414
29-7. Công suất của mạch RLC mắc nối tiếp có nguồn điện xoay chiều	419

Chương 30. CÁC PHƯƠNG TRÌNH MAXWELL VÀ SÓNG ĐIỆN TỪ

30-1. Các phương trình Maxwell	432
30-2. Phương trình sóng đối với các vectơ $\mathbf{E}$ và $\mathbf{B}$	432
30-3. Các sóng điện từ	439
30-4. Cường độ sóng điện từ	441
30-5. Áp suất bức xạ	443
30-6. Sự phát xạ các sóng điện từ	446
30-7. Phổ điện từ	448
Bài đọc thêm : Tốc độ ánh sáng	450